

MODERNİTE VE MEKÂN İLİŞKİSİNİN VIRGINIA WOOLF VE ARNOLD BENNETT ÜZERİNDEN OKUNUŞU¹

READING RELATION OF MODERNITY AND SPACE THROUGH VIRGINIA WOOLF'S AND ARNOLD BENNETT'S WORKS

Demet KARABULUT

Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı,
demetkarabulut62@hotmail.com

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 1 Mart 2018
Kabul edildiği tarih: 18 Nisan 2018
Yayınlanma tarihi: 27 Haziran 2018

Article Info

Date submitted: 1 March 2018
Date accepted: 18 April 2018
Date published: 27 June 2018

Anahtar sözcükler

Mekân; Modernite; Zaman – Mekân
Sıkışması; Virginia Woolf; Arnold
Bennett

Keywords

Space; Modernity; Time-Space
Compression; Virginia Woolf; Arnold
Bennett

Öz

Mekânı mutlak görüp sadece fiziksel boyutuyla tartışmanın yetersizliğine dair kanı, mekânın toplumsal ilişkileri biçimlendirmede etken olduğu görüşünün kuvvetlenmesiyle ivme kazanmıştır. Bu dönüşüm mekânın bireysel ve sosyal ilişkiler barındırdığı, değişik anlamlar üstlendiği fikirlerini de gündeme getirmiştir. Mekânın çok bileşenli bir kavram olduğunun fark edilmesini tetikleyen unsur ise modernite sürecidir. Bu çalışmada geç modernite döneminde yazarak modernitenin kimikleşme ve fiziki mekân üzerindeki hâkimiyetini yansıtan Virginia Woolf ve Arnold Bennett'in eserleri modernite ve mekân ilintisi bağlamında tartışılacaktır.

Abstract

The conviction about the inefficacy of discussing space as an absolute, but only as a physical concept has occasioned a broader conception of space and focused great attention on space as a social product and socially produced concept. This transformation, triggered by modernity, produced the ideas that space reserves personal and social relations and has diverse meanings which come as no surprise to us now. Virginia Woolf, best known for her modernist novels, and Arnold Bennett, best known for his provincial novels, have both experienced and reflected on the process of modernity and its effect on social life. Therefore, this study aims to discuss the relation between space and modernity in these writers' novels, who reflected the influence of modernity on identity and physical space.

DOI: 10.33171/dtcfjournal.2018.58.1.22

Uzun tuğladan bulvar küçük kutucuklara ayrılmış, her bir kutu ise bir yandan özel hayatını muhafaza etmek için kapılarına kilitler asan, pencerelerine sürgüler takan ama öte yandan da kafasının üstünden geçen tellerle arkadaşlarıyla bağlantı kurup, çatısından akıp giden ses dalgalarıyla dünyanın dört bir tarafında olan savaşlar, cinayetler, grevler ve devrimlerden haberdar olan insanlarla dolu. (Virginia Woolf, *The Narrow Bridge of Art*)

Mekânın doğası üzerine geliştirilen düşüncelerin çeşitliliği ve karmaşıklığı “mekânsal çalışmalar” olarak adlandırılan disiplinin geniş kapsamlılığını yansıtır. Mekân tartışmaları ile ilgili disiplinler çeşitlilik tarihsel ve bilimsel gelişmelerin ve yönelimlerin tanıklığını yaparak ilerlemiş ve mekânın nesnelere yer aldığı durağan bir boşluk olduğu Öklidyen görüşten ve mekânın mutlak olduğuna dair Kant'çı yaklaşımdan uzaklaşmıştır. Bu değişimin ardından Lefebvre'in öncülü olduğu,

¹ Bu çalışma, 2017 yılında tamamlamış olduğum “Arnold Bennett ve Virginia Woolf'un Eserlerinde Mekân” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

mekânın toplumsal süreçleri etkileyen fakat aynı zamanda bu süreçlerden etkilenen, değişken ve sabit olmayan bir olgu olduğu fikri ağırlık kazanmaya başlamıştır. Aydınlanma ve sanayileşme süreçleriyle birlikte mekân yalnızca coğrafi unsurların belirleyici olduğu bir kavram olmaktan çıkmış, sanayi ve teknoloji mekânı şekillendiren güçler olarak hâkimiyet kazanmıştır. Farklı yerlerdeki mekânların birbirlerini etkileyebildiği, ekonomik ve kültürel etkileşimin gittikçe arttığı “küresel bir köy” haline dönüşmüş olan dünyada ise mekân algısı kökten değişmiştir. Hatta yerellikten küreselliğe devşirilen mekân anlayışı nedeniyle yaşadığımız çağ, Foucault² tarafından mekân çağı olarak addedilmiştir. Mekânın dinamik bir yapıya sahip olduğuna dair görüşlerin yaygınlaşmasıyla birlikte insan ve mekân arasındaki ilişki de yeni bir soluk kazanmış ve mekân, iktidar mücadelesinde etkili bir silaha ve bir disiplin aracına dönüştürülmüştür. Kimi zaman simgesel bir şiddet unsuru olarak kullanılmış kimi zaman ise mekânlara yüklenen olumsuz anlamlar aracılığıyla ötekileştirme amaçlarına hizmet etmiştir. Mekânın insan hayatının her alanında etkili oluşu, kavramın farklı yaklaşımların dokunuşlarıyla değerlendirilmesini sağlamış ve anlamsal çeşitlilik ve çelişkiler yumağı haline dönüşen mekânsal tartışmalar ivme kazanmıştır.

Mekânsal tartışmaların artış göstermesine neden olan temel unsur zaman ve mekân arasındaki ilişkiye dair yaklaşımların yeniden oluşturulması olmuştur. Zamanın mekânın karşıtı, değişime açık ve sabit olmayan bir olgu olarak olumlanarak değerlendirilmesi ve mekânın sabit ve durağan olan, kapalı bir sistem olarak ele alınması eğilimi terk edilmiştir. Henri Lefebvre, Doreen Massey, Edward Soja gibi düşünürlerin bu görüşleri sorunsallaştırmasıyla birlikte mekânın yalnızca zamansal değişimlerin gerçekleştiği bir alan olmadığı; mekânın fiziksel boyutuyla beraber sosyal ve kültürel birikimlerinin de değişim geçirdiği ve toplumsal süreçleri biçimlendirip ortaya çıkan değişimlerden etkilenen bir olgu olduğu fikri kabul görmüştür.

Bir kavram olarak mekânın en çok sahiplenildiği yirminci yüzyılda edebiyatın mekânsal tartışmalardan etkilenmesi de zaman ve mekân ilişkisine dair yaklaşımların değişmesinden ve mekânın toplumsal bir olgu olduğu görüşünden kaynaklanır. Yirminci yüzyılın başlarına kadar mekân edebi incelemelerde de yalnızca bir arka plan olarak ele alınıp, olayların zamansal ilerleyişine odaklanılmıştır. Modernitenin zaman ve mekân kavramlarında yarattığı değişimin bireyin yaşantısına daha çok yansması sonucu artzamanlılık esasına bağlı,

---

² “Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias” adlı makalesinde bahsedilmektedir.

iktidarın belirlediği çizgide ilerleyen ve tekil bakış açısına sahip büyük anlatılar sorgulanmaya başlanmıştır. Mekânın bireyin dünyayı algılayışına ve düşünce yapısına etki ettiği üzerine tartışmalar yükseldikçe, mekân edebi metinlerde de ön plana çıkarılmış ve mekânın merkeze alındığı eserler yazılmaya başlanmıştır.

Edebiyatın mekânsal unsurları olumlamaya başladığı dönemin başlangıcı ise yirminci yüzyıl modernist edebi akımı olarak gösterilebilir. Zira bu dönem kapitalist üretim biçimleri ve teknolojik gelişmelerin ön ayak olmasıyla mekân kavramının alışlagelen tanımlamaların dışına çıkmaya başladığı, dünyanın büyük bir kısmını etkileyen Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı, bilimsel çalışmaların mekân ve zaman kavramına göreli bir yaklaşım getirdiği döneme denk gelir. Her ne kadar mekân algısının değişimi modernist edebiyatta açık bir biçimde görülse de bu, daha önce yazılan eserlere mekânsal bir yaklaşım getirilemeyeceği anlamına gelmez. Zamanı mekândan önde tutma eğiliminde olan ve tarihselliğin odak noktasında olduğu eserler de sonraki dönemlerde yazılanlar gibi mekân kullanımını olmadan kurgusal bir dünya yaratamazlar. Mekân ve toplum arasındaki bağlantının anlaşılmasına yardımcı olabilecek ve bireyin yaşantısına dair bir anlayış oluşturabilecek bütün eserler mekânsal incelemenin kapsamına dâhil olabilir. Bu nedenle edebi incelemelerde mekânsal bir yaklaşım eserin yazıldığı döneme bakılmaksızın uygulanabilir. Amaç mekânı öne çıkarırken zaman kavramını değersizleştirmek değil, bu iki unsurun etkileşimini yansıtmaktır. Aksi takdirde, birbirini tamamlayan unsurlar ayrılmaya çalışılmış olacak, geçmiş dönemlerdeki kısıtlayıcı anlayış farklı bir şekilde tezahür edecektir.

Zaman ve mekân çalışmaları söz konusu kavramların toplumların oluşum sürecinde etken olmaları ve insanların yaşantılarını şekillendirmeleri hasebiyle soyut bir akademik pratikten ziyade politik ve sosyal çalışma kapsamına girerler. Zira zaman ve mekân algısı benliğimizi / kimliğimizi belirleyen ve bunu günlük yaşantımıza yansıtan unsurlar arasındadır ve politik, ekonomik ve sosyal kaygıların arka planda işleyişinin etkisi altındadır. Nereye ait olduğumuz, toplum içerisindeki konumumuz ve toplumun beklentileri, iletişim kurduğumuz kişiler, eğitim seviyesi, var olduğumuz ya da ilişkilendirildiğimiz toplumlar içerisinde ötekileştirilme hallerimiz zaman ve mekânla kurulan ilişkiye göre belirlenir. Gelişen bu ilişki toplumların maruz kaldıkları sarsıntılar –savaş, hastalık, teknolojik yenilikler – sınıf, toplumsal cinsiyet, etnisite gibi sosyal ilişkiler üzerinden günlük hayatın yapısını biçimlendirir. Zaman ve mekânın bu öznel ve benzersiz yapısı mekânın çoğulluğuna yönelik düşünceleri ön plana çıkarır ve her toplumun mekân ve zaman

deneyiminin farklılaşabileceğini, dolayısıyla toplumların mekân ve zamana dair pozitif yargılarının diğer kutup için aynı anlama gelmeyebileceği düşüncesini de doğurur. Bu doğrultuda ortaya çıkan zaman – mekân sıkışması kavramı da mekânın mutlak olarak görülmekten vazgeçildiği ve farklı kutupların deneyimlerine odaklanılarak mekânsal deneyimin öznelliğine odaklanıldığı bir yaklaşımı temsil eder.

Zaman ve mekâna dair görüşlerin değişimini tetikleyen unsurlardan biri modernite olarak adlandırılan süreçtir. Mekân ve zaman algımızda köklü değişiklikler yaratan ve yeni mekânsal biçimlerin oluşmasının ana unsurlarından olan modernite ile zaman – mekân sıkışması arasında zorunlu bir ilişki söz konusudur. Dolayısıyla bu çalışmada öncelikle modernitenin yarattığı ortamın zaman – mekân sıkışmasına doğru ilerleyişi kısaca ele alınacaktır. Bu alt yapının oluşturulmasının ardından geç modernite döneminde yaşayıp, bu dönemin toplumsal yapısını eserlerine ve edebi anlayışlarına yansıtan Virginia Woolf ve Arnold Bennett'in eserleri modernite ve zaman – mekân sıkışması bağlamında incelenecektir. Bu incelemeyi mümkün kılan yaklaşım ise modernitenin ne zaman, nerede, niçin ve kimin bakış açısından ele alındığına göre farklı tanımlamalar edinmesi ve bu çeşitliliğin, Laura Doyle ve Laura Winkiel'in de altını çizdiği üzere, edebiyata da konum odaklı bir bakış açısıyla bakabilme, kültürel ve politik söylemleri devreye sokma imkânı tanınmasıdır (Doyle ve Winkiel 1). Böylece kalıpyargılardan ve etiketlerden uzaklaşarak, geleneksel ya da klasik olarak addedilen metinlerle yenilikçi ve deneysel olarak görülen metinleri bir araya getirmek mümkün olur.

Modernite ve Zaman – Mekân Sıkışması

David Harvey tarafından ortaya atılan zaman – mekân sıkışması kavramı insanların mekânlar üzerinde hâkimiyet kurma biçimleri, mesafeleri daha hızlı aşma isteği ve ürün ve bilgi paylaşımını daha verimli hale getirme çabasının sonucu gelişen mekânsal biçim olarak tanımlanabilir (Warf 6). Odak noktası tekil mekânlar yerine farklı mekânların kesişimi ve etkileşimi üzerinedir ve değişim ön plana çıkarılır. Böylelikle zaman – mekân sıkışması durumu bir zamanlar uzak ve farklı görülen mekânların yakınlaşması ve tanıdıklaşması olarak da görülebilir. Mekânsal sınırların aşılması ve uzak toplumlarla bağıntı kurulması ise modernitenin dünya sistemlerini değiştirip küreselleşmeye doğru evrilen ekonomik ve politik bir süreç sonucu gerçekleşmiştir. Bu sürece kısaca göz atmak zaman – mekân sıkışmasının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Jeremy Rifkin insanlık tarihindeki kırılma noktalarının mekân ve zaman kavramlarının geçirdiği değişimle tetiklendiğini iddia eder (93). Teknolojik gelişmelerin ortaya çıkışı zaman ve mekân ilişkisine yönelik algının da değişmesine yol açmıştır. Tarımda kullanılan araçların geliştirilmesi daha geniş alanların ekilebilmesini ve ürün fazlası elde edilmesini sağlamış, buna bağlı olarak nüfus oranlarında artış yaşanmasına ve şehirleşmenin hızlanmasına yol açmıştır. Matbaanın icadı bilgi dolaşımını hızlandırmış, uzak mesafelerle iletişim kurulmasını kolaylaştırmış ve yazışmaları hızlandırması nedeniyle ticaretin düzenlenmesinde etkin olmuştur. Pusulanın geliştirilmesi, denizcilikte harita ve planların kullanımının artması kolonileşmeye sebep olacak keşifleri mümkün kılmış, on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru buhar enerjisiyle çalışan gemiler ve diğer ulaşım araçlarının artmasıyla mesafeler kısalmış ve makineleşme sonucu endüstri hızla ilerlemiştir. Erken modernite olarak adlandırılan bu süreçte mekân ve zaman algısının değişmesi kilise, feodal ekonomi ve feodal krallıklar gibi ortaçağ Avrupası kurumlarının zayıflamasına neden olmuş, bunların yerini modern bilim, piyasa ekonomisi ve ulus devletler almıştır (Rifkin 94-96).

Modern bilimin kurucusu olarak görülen Francis Bacon'ın insanların doğayla kurdukları ilişki üzerine düşünceleri mekâna dair görüşlerin de farklı bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Rifkin'e göre doğayı anlamaktan çok doğayı dizginleme yolları üzerine düşünen Bacon, insanı evrenin merkezine koymuş ve doğayı insanın ihtiyaçlarına hizmet eden bir araç olarak görmüştür (99)³. Doğa korku salan ve merak uyandıran bir alan olmaktan çıkıp "objektif bilgi" aracılığıyla insan tarafından kullanılmayı ve yeniden şekillendirilmeyi bekleyen bir kaynağa dönüşmüştür (99). Bacon doğayı düzenlemek için gerekli metodolojiyi sağlamışken kavramsal biçimi kazandıran ise on yedinci yüzyıl Fransız düşünürü René Descartes olmuştur. Descartes doğayı öznel ve canlı tarafından uzaklaştırıp, akılcı ve hesaplanabilir bir alan olarak görmüştür (100). Doğanın matematiksel ölçümler yardımıyla rasyonalizasyonu doğayı insanın hizmetine sunulan bir kaynak olarak görme eğilimini arttırmıştır. Doğanın yadsınmasının mutluluk için gerekli yöntem olduğunu düşünen İngiliz düşünür John Locke da insanlar doğaya karşı savunmasız kaldıkları sürece güvenliğin sağlanamayacağını, güven duygusunun ancak insanlar doğanın boyunduruğundan kurtulduğunda oluşabileceğini ileri sürmüştür (100). Aydınlanma düşünürlerinin oluşturduğu bu yeni düşünce biçiminin odak noktası "konum" ve "hareket" olmuştur. Nicelik ve matematiksel

³ Francis Bacon'ın *The Novum Organum* ve *The New Atlantis* yazılarına bakılabilir.

formülasyon aracılığıyla açıklanamayacak duygu ve düşüncelerden (neşe, üzüntü, tutku, empati, inanç, vs.) akılcı dünya görüşüne uymadığı için kaçınılmıştır. Rifkin aydınlanma düşünürlerinin soyut, akılcı ve matematiksel düşünce üzerine inşa edilen doğa anlayışının insanlardan çok makinelere uygun olduğunu, nitekim aydınlanma düşünürlerinin eserlerinde doğayla ilgili açıklamaların dahi makine imgeleri aracılığıyla yapıldığını belirtir (102). Bu yönelim aydınlanma düşünürlerinin Descartes'in mekanik dünya görüşünü ekonomiye uyarlamalarına ve bireyin ekonomik sömürüsüne felsefi bir temel oluşturulmasına neden olmuştur (102). Moderniteyle özdeşleşen makineleşme üretimde verimliliğin arttırılabilmesi için insanların çalışma pratiklerinin de makineleştirilmesine; en az verim kaybını sağlamak için çalışma saatlerinin her anının kontrol altına alınmasına neden olmuştur.

Coğrafi keşifler sonucu burjuvazinin ilerleyen ticaretle biriken sermayesinin bilimsel keşiflere ön ayak olması sanayinin gelişmesinde etkili olup sanayileşmenin temel amaçlarından birinin verimliliği arttırmak olmasına neden olmuştur. Farklı iş kollarının yaptığı işin, aynı mekânda yapılmasını sağlayan fabrikalaşmayla üretimdeki iş bölümü ve uzmanlaşmanın yaygınlaşması sağlanmıştır (115). Frederick W. Taylor'un geliştirdiği verimlilik planı insan davranışlarını sermaye ve zamandan tasarruf edilecek biçimde makine esasına göre düzenlemiş ve zamanla yaşamın her alanına etki eden bir yayılıma neden olmuştur (aktaran Rifkin 115). Dünya ve insan kaynaklarını en etkili biçimde kullanma kaygısı üretimin şeklinin değişmesine ve tüm dünyayı kapsayan bir pazar alanı ve iş gücü kaynağının oluşmasına ön ayak olmuştur.

Modernitenin Sonuçları adlı çalışmasında Anthony Giddens da modern sosyal kurumların geleneksel sosyal düzenlemelerden farklı olduğunu, kurumlar arasında yaşanan süreksizliğin (*discontinuity*) ise modernitede gerçekleşen değişimlerin hızından, değişimin kapsadığı alanın genişliğinden ve modern kurumların yapısından kaynaklandığını belirtir (6). Modern dünyayı değişime uğratan itici gücün kapitalizm olduğuna vurgu yapan Giddens (11), modernitenin dinamizminin zaman ve mekân ayırımından⁴ ortaya çıktığını öne sürer (15). Giddens'e göre modernite küresel boyutta etkili olan sosyal bağlantıları ortaya çıkaran ve tarihin bir bütünlük içerisinde ele alınamayacağına ilişkin anlaşılmasını sağlayan kopmalardan /

⁴ Giddens'in "separation of time and space" (zaman – mekân ayrışması ya da zaman – mekân uzaklaşması olarak çevrilmiştir) olarak adlandırdığı süreç bu alandaki tartışmaların gelişmesi sonucu David Harvey tarafından "time-space compression" (zaman – mekân sıkışması) olarak adlandırılmıştır. İlerleyen kısımlarda daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

süreksizliklerden oluşan, düzenli bir gelişim çizgisinde ilerlemeyen bir süreçtir. Geleneksel sosyal düzenlemelerin aksine değişimin oldukça hızlı bir biçimde olduğu ve etki alanı daha geniş olan modernite daha önceki dönemlerde var olmayan, ulus devlet sistemi, üretimin cansız güç kaynaklarına bağlılığı, üretimin ve iş gücünün metalaştırılması gibi sosyal yapı ve kurumlara sahiptir (6). Bireylerin korku ve endişe duygularına tutunarak kök salan ancak aynı zamanda bireyleri güvensizlik ortamına daha çok iten modernitenin bu unsurları mekân ve zaman ayrışmasına dayanarak kuvvetlenir.

Giddens'a göre günlük yaşamın temelini oluşturan zaman algısı her zaman mekânla bağlantılıdır. Sosyo-mekânsal referanslara başvurulmadan zamanın bilinemeyeceğini ve “ne zaman” sorusunun neredeyse her zaman “nerede” sorusuyla ilişkilendirildiğini ya da düzenli doğal olaylarla tanımlandığını belirtir. Zaman ve mekânın ayrışmasının başlangıcını ise mekanik saatin icadı ve takvimin icadına dayandırır. Geleneksel toplumlarda zaman mekânsal niteliklerle belirleniyorken, saatin icadı zaman ve mekân ayrışmasını başlatan temel öge olmuştur. Ne var ki modernleşmeyle birlikte zaman ve mekân arasındaki bağlantı kopmuş ve içerikleri boşaltılmıştır (*emptying of time* ve *emptying of space*) (17). Zamanın içeriğinin boşaltılması mekânın içeriğinin boşaltılmasının ön koşuludur, zira zamanın kontrol altına alınması mekânsal kontrolü sağlayan unsurdur. Giddens'a göre mekânın içeriğinin boşaltılması ise uzam ve mekân kavramlarının uzaklaşmasıyla anlaşılabilir. “Mekân” kavramının anlaşılmasına yardımcı olacak en temel olgu sosyal aktivitelerin coğrafi olarak konumlandırılmış fiziksel yapısına işaret eden konum kavramıdır. Modernizm öncesi toplumlarda uzam ve mekân sosyal yaşantının çoğunun yerel aktiviteler tarafından ve “bulunma” / “mevcudiyet” (*presence*) esasında ilerlemesi nedeniyle çoğu zaman aynı şeye tekabül etmiştir. Modernite ise konum olarak birbirinden uzak ve yüz yüze etkileşimin mümkün olmadığı ilişkileri sağlaması bakımından uzamın mekândan uzaklaşmasına neden olur. Böylece modernitede yerel mekânlar uzak mesafelerde ortaya çıkan sosyal yapıların etkileşimine açık hale gelirler; yereli biçimlendiren unsur sadece aynı anda aynı yerde bulunan etmenler olmaktan çıkar. Giddens zaman ve mekânın uzaklaşmasının bu denli önemli olmasının sebeplerinden birini yerinden çıkarma (*disembedding*) sürecini tetikleme olarak görür (20). Yerinden çıkarma sosyal ilişkilerin yerel bağlamlarından çıkarılmasını ve belirsiz zaman – mekân aralıkları içerisinde yeniden yapılaşmalarını (*structuration*) kapsayan bir kavramdır (20). *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*'da Giddens moderniteyle birlikte zaman ve mekânın içeriklerinin boşaltılmasıyla tarihte

önceden rastlanmayan “tek dünya”nın oluşumuna yol açan süreçlerin harekete geçirildiğini belirtir (Giddens 44). Uzaktaki oluşumların yakındaki olaylar ve kişilerin benliği üzerindeki etkisi artmış, bireyler arası etkileşim çoğu zaman Erving Goffman’ın “medeni kayıtsızlık” olarak tanımladığı (Goffman 81) geçici ilişkilerle sınırlı kalmış ve modernite bir yandan kişileri birbirinden uzaklaştırıp, yabancılaştırırken bir yandan da birleştirmiştir.

Zaman ve mekân ayrışması ve modernitenin bu süreç üzerindeki etkisine değinen bir başka düşünür ise Zygmunt Bauman’dır. Bauman *Liquid Modernity*’de modernitenin “tüketim tapınağı” olarak tanımladığı, bireylerin tesadüfen bir araya geldiği ve gerçek bir sosyal etkileşim içerisine girmedikleri mekânların ortaya çıkışını tetiklediğini belirtir (97)⁵. Bunun sebebi ise insan zihninde ve günlük yaşantısında zaman ve mekân olgularının birbirinden ayrılmasına neden olan büyük mesafelerin daha kısa sürede aşılmasını sağlayan araçların icat edilmesidir. Dolayısıyla modern çağ zamanın mekândan ayrılması ve zamanın mekânın işgal edilmesi için bir araç haline dönüşmesiyle başlamıştır. Mekânsal genişleme, daha fazla mekâna etki etme aslolan amaçtır ve zaman bunun gerçekleşmesini sağlayacak bir araç olarak görülür. Modern toplumun en kritik öneme sahip değeri haline dönüşen mekâna sahip olmak için yeni yöntemler ve teknolojiler geliştirilir (113). Ancak ulaşımın gelişmesi ve teknolojinin sağladığı imkânların mekânsal mesafelerin içini boşaltmasıyla mekân amaç olmaktan çıkar (117). Artık mekâna değer kazandıran unsur harcanan zamanla eşdeğer değildir ve bu mekânın öneminin azalmasına neden olur (118). Bauman mekân ve zaman arasındaki bağlantının zayıflaması ve klasik modernitede düzenin dağılması nedeniyle bireylerin “yerinden edildiğini” (*disembedded*) belirtir. Bunun ardından insanların tek çabalarının tekrar “yerleşik” / “bütünleşik” (*re-embedded*) konuma geçmek olduğunu, bu doğrultuda kendilerine ayrılmış olan yere “uyabilmek” (*fit in*) için beklentilere uygun biçimde, diğer insanlarla benzer davranışları sergileme eğiliminde olduklarını belirtir (33).

Modernizmi modern insanların modernleşmenin nesnelere oldukları kadar öznelere de olmak, modern dünyada sıkıca tutunabilecekleri bir yer bulmak ve kendilerini bu dünyada evde hissetmek için giriştikleri çabalar olarak tanımlayan Marshall Berman da (Berman 11) modern hayatın ve sanatın kendini sürekli bir eleştirme ve yenileme kapasitesinin bulunduğunu ileri sürerek, postmodernite kavramının geçersizliğini modernitenin sürmekte olan bir süreç olduğuna dikkat

⁵ Kitaptan yapılan alıntılar makalenin yazarı tarafından çevrilmiştir.

çekerek iddia etmiş olur (18). Bu nedenle de moderniteyi bir yandan eleştirse de bir yandan da ondan umudunu kesmez. Tam anlamıyla modern olmanın biraz antimodern olmak anlamına geldiğini; modernitenin başlangıcından günümüze dek modern dünyanın potansiyellerini kavramanın bu potansiyellerin doğurduğu olumsuz gerçeklikler karşısında da korkuya kapılmadan mümkün olmadığını öne sürer (24). Hem modernist hem de antimodernist olmak anlamına gelen bu ironinin büyük sanat eserlerine can veren bir düşünce olduğu görüşündedir. Berman'ın modern ironiyi yansıtan, farklı dönemlerin modernleşme süreçlerine gönderme yaparak oluşturduğu modernite açıklaması oldukça kapsayıcı ve açıklayıcıdır. Buna göre:

Modern hayatın girdabı birçok kaynaktan beslenmiştir. Fiziksel bilimlerde gerçekleşen, evrene ve onun içindeki yerimize dair düşüncelerimizi değiştiren büyük keşifler; bilimsel bilgiyi teknolojiye dönüştüren, yeni insan ortamları yaratıp eskilerini yok eden, hayatın temposunu hızlandıran, yeni tekelci iktidar ve sınıf mücadelesi biçimleri yaratan sanayileşme; milyonlarca insanı atalarından kalma doğal çevrelerinden koparıp dünyanın bir başka ucunda yeni hayatlara sürükleyen muazzam demografik altüst oluşlar; hızlı ve çoğu kez sarsıntılı kentleşme; dinamik bir gelişme içinde birbirinden çok farklı insanları ve toplumları birbirine bağlayan, kapsayan kitle iletişim sistemleri; yapı ve işleyiş açısından bürokratik diye tanımlanan, her an güçlerini daha da arttırmak için çabalayan ve gitgide güçlenen ulus devletler; siyasal ve ekonomik alandaki egemenlere karşı direnen, kendi hayatları üzerinde biraz olsun denetim sağlayabilmek için didinen insanların kitlesel toplumsal hareketleri; son olarak, tüm bu insan ve kurumları bir araya getiren ve yönlendiren, keskin dalgalanmalar içindeki kapitalist dünya pazarı. (Berman 28).

Modernitenin yıkıcı fakat yaratıcı ve yenilikçi yönünün altını çizen bu açıklama modernitenin zaman ve mekân algısını dönüştürmesini de ele almış olur. Berman modern ortamların ve deneyimlerin coğrafi ve etnik, sınıfsal ve ulusal, dinsel ve ideolojik sınırların ötesine geçtiğini; modernliğin, bu anlamda insanlığı birleştirdiğinin söylenebileceğini ama bunun paradoksal bir birlik olduğunu çünkü kişileri parçalanma ve yenilenmenin, mücadele ve çelişkinin, belirsizlik ve acının girdabına sürüklediğini belirtir (27). Bu anlamda, Marks'ın deyişiyle modern olmak "katı olan her şeyin buharlaştığı" bir evrenin parçası olmak anlamına gelir (aktaran Berman 27). Bu düşüncelerden yola çıkarak akılcılık, bireyselleşme, kentleşme,

sanayileşme, demokrasi, ulus devlet gibi değerler üreten modernitenin bir yandan farklılaşmaya zemin hazırlayan bir yapısı olsa da, diğer yandan toplumsal ve siyasal yapıda tekçi ve birleştirici bir yapıya ihtiyaç duyduğu sonucuna varılabilir.

Modernitenin bu tekçi fakat birleştirici yönü mekânların birbiriyle ilintili fakat aynı zamanda benzersiz olduğu görüşünün kuvvetlenmesine ön ayak olmuş ve mekânın iki anlamda heterojen olduğunu ortaya çıkarmıştır: Mekân anlayışı toplumdan topluma değişir ve toplum içinde de değişir, farklı bölgelerin farklı özellikleri vardır (Kern 213). Örneğin Alman sosyal bilimci Oswald Spengler *The Decline of the West*'de farklı kültürlerin benzersiz uzam (ve zaman) anlayışları olduğunu ve bunların hayatın her yönünü kuşatan bir sembolizmde ortaya çıktığını öne sürmüştür (aktaran Kern 215). Modern çağın plüralizmi ve karmaşası siyasal kurumlar, kültür, din, bilim ve sanat gibi sembolik alanlar aracılığıyla hayata yansımıştır. Jose Ortega y Gasset de gerçeklikle ilgili perspektiflerle orantılı sayıda mekânın var olduğunu savunarak mekânın çokluğuna vurgu yapar ve tek bir mutlak uzamda tek bir gerçeklik olduğu fikrine karşı çıkar.

Zaman – mekân sıkışması kavramını ortaya atan David Harvey de *Justice, Nature and Geography of Difference*'da zaman ve mekân algılarının gözden geçirilişinin bütünüyle politik ve ekonomik mücadelelere içkin olduğunu belirtir (243). Harvey'e göre zaman – mekân sıkışması sonucu mekânsal sınırların ortadan kalkması ve dünyanın gitgide küreselleşmesi insanların bir yere daha fazla bağlı kalmasına, bir etnik grup, ulus ya da dini görüşe sarılarak kimlik oluşturma çabası içine girmesine yol açar (246). Kapitalist düzenlemeler bu eğilime, gelenekleri bir üretim ve tüketim unsuruna dönüştürmeye çalışmakla cevap verse de insanların aidiyet kurma ve kök salma isteklerinde azalma olmaz (246). İnsanların kim oldukları ve nereye ait olduklarına dair sorgulamalara gitmesine neden olan bu süreç bir tür kimlik krizine dönüşür. Harvey mekânsal sınırların yok olmasının yarattığı bu kimlik sorununun toplumların daha dışlayıcı ve yerele bağlı olmasına; kültürel ve politik ayrışmaların ve farklılıkların oluşmasına yol açtığı çıkarımında bulunur (246).

Ayrıştırılma ve ötekileştirilmeyi hayatlarının her alanında deneyimleyen kadınların toplumsal konumu da modernite ve zaman – mekân sıkışması kışkacında kalan konular arasındadır. Kadınların mekânla kurdukları ilişkiyi irdeleyen Doreen Massey "A Global Sense of Place" başlıklı yazısında zaman – mekân sıkışması üzerine düşünerek bu sürecin kimler tarafından deneyimlendiğini ve herkesin bu durumdan aynı şekilde yararlanıp yararlanmadığını ya da bu

durumdan benzer şekillerde mustarip olup olmadığını sorgular (Massey 147). Çoğunlukla mekânsal hareket ve iletişim, sosyal ilişkilerin farklı coğrafyalar arası yayılımı ve bütün bunların bireyler tarafından deneyimlenmesi anlamına gelen zaman-mekân sıkışmasının kapitalizm ve kapitalizmin gelişim süreçlerinden kaynaklandığı sonucuna varılır⁶ (147). Kapitalizmin yadsınamaz etkisini kabul etmekle beraber, Massey zaman – mekân sıkışmasının tek sebebinin kapital hareketliliği olmadığını, “ırk” ve “toplumsal cinsiyet”in de bu sürecin etkenlerinden olduğunu iddia eder (147). Kişilerin ülkeler arası seyahatinin, gece sokakta dolaşabilmesinin kapitalizmden kaynaklanmadığını; örneğin kadınların özgürce hareket edebilme haklarının, fiziksel şiddetten sokakta rahatsız edilmeye kadar değişen etkenler nedeniyle, kapitalizm tarafından değil erkekler tarafından oluşturulduğunu belirtir (148). Bu etkenlere bağlı olarak, Massey zaman – mekân sıkışmasının mekânlar arasında farklılık gösterebileceğini, *güç geometrisi (power geometry)* olarak adlandırdığı süreç sonucu farklı sosyal grupların zaman –mekân ilişkisini farklı deneyimlediğini, bazı insanlar zaman – mekân sıkışmasından sorumlu kişilerken, bazılarının ise bunun sonuçlarını yaşayan grup olmaya mahkûm edildiğini belirtir (149). Massey sosyal ilişkilerin küreselleşmesinin coğrafi anlamda eşitsiz dağılımları tetiklediğini ancak bu dağılımın mekânlara özgün değerler atfettiği sonucuna varır (156). Bu anlamda zaman – mekân sıkışması sürecinde farklı konumlarda olmak ve yerel ve küresel etkilerin birleşimi sonucu mekânlar farklılaşmış olurlar.

Virginia Woolf ve Arnold Bennett’de Modernite ve Mekân İlişkisi

Eskiden bildiğimiz yerler, kendilerini kolaylık olsun diye yerleştirdiğimiz mekânlar âlemine ait değildirler sadece. O zamanlarki hayatımızı oluşturan, birbirine bitişik izlenimlerin ince bir dilimidirler; belirli bir görüntünün hatırası, belirli bir anın özleminden ibarettir ve evler, yollar, caddeler de, heyhat, seneler gibi uçup gider.
(Marcel Proust, *Swann’ların Tarafı*)

Virginia Woolf ve Arnold Bennett üzerine yapılan çalışmaların birçoğu iki yazar arasında gerçekleşmiş olan edebi tartışmayla sınırlı kalmıştır. Virginia Woolf feminist tartışmaların yoğun ilgisine maruz kalırken, Arnold Bennett realist edebiyat üzerine yürütülen tartışmaların konusu olmuş, hatta edebi incelemelerde pek ilgi gösterilmeyen bir yazar olmuştur. İki ayrı kutup olarak kabul edilen bu iki

⁶ David Harvey de “From Space to Place and Back Again” adlı çalışmasında bu görüşü savunur.

yazarın mekânsal kullanımlarının bütünlüklü analizinin yapılmasını mümkün kılan temel unsurlardan biri ise moderniteyle kurdukları ilişkidir. Bu ilişki Bennett'in romanlarında ele alınan 1850 ve sonrası İngiliz toplumunun moderniteyle mücadelesi ve Woolf'un romanlarında ele alınan 1900 sonrası İngiltere'sinde modernitenin toplumsal yapı ve birey üzerindeki etkisi bağlamında oluşur. Biri geleneksel biri yenilikçi olmak üzere iki farklı edebi anlayışa sahip bu yazarların eserlerinde ortak bir modernite eleştirisi yapıldığı görülür. Bu ortak eleştiri ise Bennett'in üretim ilişkileri ve mekân arasında kurduğu bağlantı ve Woolf'un iktidar ilişkileri ve mekânın kimlik üzerindeki etkisini irdelemesi sonucu oluşur.

Sanayide makineleşmenin ve fabrikalaşmanın arttığı dönemleri konu alan Bennett'in romanlarında mekân, endüstriyel üretime dayalı kapitalist ilişkilerin bireylerin yaşantısını ve yaşamdan beklentisini belirlemesiyle şekillenir. Çalışmak, üretmek ve daha fazla kazanmak odaklı sürülen yaşantı karakterleri, kadın ya da erkek, belirli mekânlarla sınırlayıp, farklı mekânlarda bulunulup sosyalleşme imkânına sahip olunamamasına neden olur. Fabrika bacaları ve fırınları, eski maden ve taş ocakları ile dolu olan Five Towns bölgesinde hâkim olan kasvetli atmosfer adeta karakterlerin yaşam enerjisini tüketir ve fiziksel mekânlarla birlikte psikolojik bir baskılama unsuru olarak işlev görür. Kentlerin ekonomik uğraşlarının fiziksel mekânın imarında etkili olduğu, bu fiziksel ortamın ise kentin toplumsal yapısını etkileyerek insanların kimlik edinme süreçlerinde belirleyici olduğu anlaşılır. Pasif ve kabullenici bir bakış açısına sahip olan halkın, endüstrileşmenin yarattığı olumsuz atmosferi kabullendiği ve değiştirmeye çalışmadığı görülür. Bu durum ise Bourdieu'nin "Mekânın Etkisi" başlıklı yazısında bahsettiği gibi, mekânın iktidar tarafından simgesel şiddet unsuru olarak kullanılmasını örnekler (Bourdieu 228).

Bununla paralel olarak karakterlerin yaşadıkları mekânların özensiz, karanlık ve ayrıştırma temelli tasarlandığı ve evin belirli kısımlarının üretim faaliyetlerine adandığı görülür. Böylece insanların farklı etkinliklerle vakit geçirecekleri ayrı mekânlar isteme talebi baştan engellenerek, çalışma ve ev hayatı birleştirilir ve üretimin ve yeniden üretimin ilişkisel olarak yürüdüğü bir yapı oluşur. Dini inanışların çalışmayı öne çıkaran ahlaki ve eğlenceden uzak durarak erdemli bir hayat yaşanabileceğine dair öğretileri insanları bu sisteme boyun eğmeye ve sorgulamamaya iter. Böylece Five Towns'la sınırlandırılmış bir mekânsal ufka sahip olunan bölgede, eve hapsedilmişçesine yaşayan insanların hayatı ideolojik aygıtlar tarafından ortak bir söylem oluşturularak kontrol altında tutulur.

Teknolojik gelişmelerle üretim biçimlerinin değişmesi sonucu sınıfsal hareketliliklerin ortaya çıkışı ve Five Towns'da burjuva sınıfının oluşumu alt metin olarak sunulur. Buna bağlı olarak kentlerin bir dönüşüm sürecine girdikleri görülür. Trenin temel ulaşım biçimine dönüşmesi ve birçok yere ulaşım imkânı sağlaması yerellik anlayışını yavaş yavaş değiştirmeye başlar. Diğer kentlerle yapılan alışverişin artmasıyla Five Towns bölgesinde ticaretin merkezi olarak görülen Bursley kenti bu özelliğini yitirmeye başlar ve St. Luke's Meydanı ise Bursley'in alışveriş merkezi olmaktan çıkar. Bu durum *The Old Wives' Tale* adlı romandaki Baines ailesinin manufakturacı gibi küçük işletmelerin iş yapamaz hale gelmesine yol açar. Kapitalizmin gittikçe güçlendiği bu süreçlerin ele alınması ve mekânların değişimi konusunda geleneklerine bağlı olan kesim ve yeniliklere açık kişiler arasındaki görüş farklılıklarının vurgulanmasıyla modernleşme sonucunda kentlerin özgünlüklerini kaybettiği ve ilerleme, büyüme odaklı süreç içerisinde köklerinden koparılmaya çalışıldığı eleştirilir.

Virginia Woolf'un modernite eleştirisi de Bennett'de olduğu gibi kentler üzerinden inşa edilir. İktidar ilişkilerinin insanların hayatını biçimlendirışı; kent hayatının politik, ekonomik, toplumsal, kültürel etmenler sonucu ortaya çıkan farklılıklarla bir yandan bireyi toplumdan ayırıştırarak yalnızlaştırırken bir yandan da toplum tarafından kabul görmek amacıyla özgüllüğünü yitirip, tektipleşmesine yönelik bir eleştiri söz konusudur. Modern kent hayatı, telaşla işe yetişmeye çalışan insanlar, kentin fiziksel olarak genişlemesi, yeni yaşam alanlarının oluşması ve iktidar mekânlarının (parlamento, kilise, kütüphaneler, vb.) anlatının zamansal akışı üzerinde etkili olduğunun yansıtılması ile aktarılır. Aynı zamanda bireylerin çalıştıkları sürece var olabildikleri, maddi kazancın kimlik ve aidiyet ilişkisinde belirleyici olmaya başladığı dönemler eleştirilir. Ülkeler arasındaki siyasi anlaşmazlıkların İngiltere'deki insanların yaşantıları üzerinde etkili olduğunun da altı çizilir. Mekân kavramının yerellikten koptuğunun ve dünyanın küreselleşmeye başladığının anlaşıldığı görülür ve zaman – mekân sıkışmasının ilk örneklerine yer verilir. Bireyin kimliğinin üretim ilişkilerindeki konumuna bağlı olarak belirlenmesi ve yerellik anlayışının gittikçe azaldığına dair yapılan vurgu Bennett'te olduğu gibi modernite eleştirisinin mekânsal değişimler ve bireyin hayatına etkisi bağlamında yapıldığını gösterir. Bennett'in romanlarında ele alınan modernleşme süreci Woolf'un romanlarındaki yaşantının oluşmasına neden olan süreçtir. Bu bağlamda Bennett'in romanlarına yapılan mekânsal bir analiz Woolf'un romanlarındaki mekân – modernite – birey ilişkisinin anlaşılmasına yardımcı olur. Woolf ve

Bennett'in karşılaştırmalı analizi David Harvey'in "mekânsal erozyon" olarak tanımladığı sürecin takip edilmesine de olanak sağlar.

Bennett ve Woolf'un mekânsal kullanımlarının örtüştüğü bir diğer nokta ise kadının mekânla kurduğu ilişkidir. Modernite eleştirisinde olduğu gibi kadın konusunda da tamamlayıcı bir ilişki bulunur. Ana karakterlerinin çoğunluğunun kadın olduğu romanlarında Bennett baskıcı bir toplumda yaşayan kadınların bu yaşam şekline tepkilerini kadın karakterler arasında boyun eğen ve başkaldıran kadınlar ayrımıyla karşıtlıklar oluşturarak yansıtmaya çalışır. Bazı kadın karakterlerin toplumsal cinsiyet rollerini benimsedikleri ve sorgulamadıkları dikkat çeker. Bu karakterlerin yaşamları yaşadıkları evle sınırlıdır ve kamusal alanda görünürlük sahibi değildirler. Bu nedenle anlatı boyunca değişim göstermezler. Çalışma hayatı ve ev hayatının iç içe geçmesi nedeniyle hem ev işlerinin hem de ticaret işlerinin sorumluluğuna sahiptirler ve bu iki hayatın çakışması sonucu evde yaşanan sorunlardan da sorumlu tutulurlar. Ticaret işleriyle olan bağları ise evlenene kadar devam eder. Evliliğin ardından ise evin sınırları içerisinde, alışık oldukları düzeni korumaya yönelik bir yaşam sürerler. Bu karakterlerin karşıtı olarak ise bu süreci sorgulayıp, toplumsal cinsiyet beklentilerine göre hareket etmeyi reddeden kadın karakterler yer alır ve "yeni kadın" anlayışının ilk örneklerini sunarlar. Romanlar kendi aralarında kıyaslandığında itaat etmeyi reddeden kadın karakterlerin tavırlarının gelişimi gözlenir. Öncelikle *Anna of the Five Towns*'daki Anna'nın oldukça az bir oranda da olsa babasının isteklerinin aksini yaptığı görülür. *The Old Wives' Tale*'deki Sophia'nın annesinin belirlediği hayatı yaşamayı reddedip, ezberlenen bir yaşam sürmek istememesi ve evden kaçarak Paris'e yerleşmesi ise ikinci bir başkaldırı örneğidir. Hiçbir erkeğin yardımını almaksızın, bağımsız olarak kurduğu işle başarıya ulaşmış fakat yıllar sonra Bursley'e dönmeyi tercih etmiştir. *Hilda Lessways*'deki Hilda ise Five Towns bölgesinde bir gazetede çalışan ilk kadın olma özelliği ile ev işleri ve kadınların yapabileceği işlerin dışında bir meslek edinerek özgürleşmeye çalışmıştır. Ancak bu başkaldırı örneklerinin hiçbiri tam anlamıyla bir özgürleşmeyle sonuçlanmamış, en nihayetinde bu karakterlerin hepsi Bursley'de kendilerinden beklenen yaşantıyı sürmeye devam etmişlerdir. Bu boyun eğiş Bennett'in yansıttığı toplumun kadınların erkeklerden tamamen bağımsız olarak var olabileceği fikrine hazır olmadığını gösterir. Bununla beraber, Bennett'in kadınların kamusal alandan tamamen uzaklaştırılmış oldukları toplumsal yapıyı eleştirdiği fakat kadınların bütünüyle erkeklerden bağımsız olmalarından yana olmadığı anlaşılır. Bennett'e göre kadınların eğitim görüp, meslek sahibi olması erkeklerin hayatını da kolaylaştıracaktır ve bu toplumsal

gelişme için gereklidir. Bu görüşler, Bennett'in toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine karşı liberal bir bakış açısına sahip olduğu ve ataerkil düşünceyle taraf olduğunu gösterir.

Woolf'un eserlerinde kadınların kamusal alanda daha fazla görünürlüğe sahip olduğu, eğitim alma fırsatı elde ettikleri ve maddi kaygılarının bulunmadığı görülür. Ancak bu ayrıcalıklar kadınların kamusal alana üretkenlikleri ve yaratıcılıklarını kullanarak aktif bir katılım sağlamalarını temin etmez. Kadınlar yine ev ve ev işleriyle özdeşleştirilir ve bunun dışına çıkan örnekler yadırganır. Woolf'un eserlerindeki kadın karakterler arasında da Bennett'inkine benzer bir gelişim süreci takip edilebilir. Öncelikle *Dışa Yolculuk*'daki Rachel karakteriyle kadınların toplumsal rolleri üzerine yaptıkları sorgulamalara gönderme yapılır. Sorgulama sürecinin başladığı bir farkındalık dönemi gösterilir. Bennett'ten farklı olarak Woolf toplumsal cinsiyet rollerini kavrayabilmek için kadın ve erkek bakış açılarının birleştirilmesi gerektiği fikrindedir. Bu nedenle ikinci romanı *Jacob'un Odası*'nda bir erkeğin bakış açısına yer verilir. Bu romanla realist edebi anlatımı da eleştirdiği; romanın ilk yarısında realist anlatım yöntemlerine benzer unsurlar bulunurken ikinci kısmında daha yenilikçi, karakterin iç dünyasının kapılarının aralandığı, bilinç akışı yönteminin ilk örneklerinin görüldüğü bir anlatım kullanılır. *Orlando*'da ise erkek ve kadın toplumsal cinsiyet rollerinin tek bir beden üzerinden ve dört yüzyıllık bir zaman dilimi içerisinde ele alınmasıyla hem iki deneyim birleştirilir hem de bu rollerin nasıl ortaya çıktığına dair bir fikir verilir. *Mrs. Dalloway*'de ise kadın ve erkek bakış açıları ayrı ayrı, fakat derinlikli olarak, bilinç akışı tekniğinin hâkimiyetinde ilerleyen bir anlatıyla sunulur. *Dalgalar*'da ise üç erkek üç kadın karakterin bakış açılarına odaklanarak, Rachel Blau Duplessis'in de belirttiği gibi, çoklu bakış açısı uygulanır ve kolektif bir dile geçilir⁷ (Duplessis 2). Bireyin benliği ve iç dünyasına odaklanılırken, bireyin toplumsal konumunun ihmal edilmediği, tekil bakış açısından çoklu bakış açısına geçildiği ve kolektif bir perspektifle toplum – birey – mekân ilişkisinin yansıtıldığı görülür.

İçeriğin metinlerin kendi mekânsal kullanımı olarak düşünülebilecek biçimi belirlediği de ortaya çıkar. *Mrs. Dalloway*'de Septimus ve Clarissa'nın bakış açılarına odaklanılırken anlatı iki farklı yönde ilerler ve en sonda birleşir. Karakterlerin mekân içerisindeki hareketlerinin dış dünyada devam eden hızlı yaşam tarafından kesintiye uğraması gibi, anlatı da kesintilere uğrayarak ilerler. *Dalgalar*'da daha fazla karakterin bakış açısı ele alınır ancak kullanılan imgeler

⁷ Bu makaleden yapılan alıntılar yazar tarafından çevrilmiştir.

aracılığıyla anlatıyla sembolik bir senkronizasyon yakalayan fakat içerik olarak farklı olan interlödler ise bireyin varlığından bağımsız devam etmekte olan yaşantıya gönderme yapar nitelikte ayrı bir anlatı olarak ilerler. Böylece metinlerin mekânı olarak tanımlanabilecek biçim ile içerikte kullanılan mekân ilişkilendirilir. Ancak olabildiğince farklı bakış açıları kullanılarak ve eşzamanlılık esas alınarak anlatıldığı vakit toplumun yapısı hakkında fikir edinilebilir. Bu düşünce Woolf'un iktidarın belirlediği tek bir anlatıya odaklanan ve tek bir çizgi üzerinde pürüzsüz bir biçimde ilerlediği düşünülen tarihsellik odaklı büyük anlatıları da eleştirdiği sonucuna varılmasını sağlar.

Kent hayatının oluşturduğu fakat aynı zamanda kent hayatını biçimlendiren üretim, yeniden üretim ve iktidar ilişkilerinin belirlediği toplumsal cinsiyet ilişkilerinin mekânla ilişkisi her iki yazar tarafından kamusal alan ve özel alan ayrımı üzerinden de eleştirilir. Bennett'in romanlarında Sophia ve Hilda karakterlerinin kamusal alanda görünürlük kazanma çabaları üzerinden yapılan kamusal alan – özel alan ayrımı eleştirisi Woolf tarafından kadınların evle özdeşleştirilmesi, fakat evin de kadınlar için özgür olabildikleri bir mekân olmadığı görüşüyle yapılır. Her iki yazarın romanlarında da kamusal alan özel alanı kontrol altında tutar ve özel alan kamusal alanın beslediği bir alan olarak işlev görür. Bu nedenle kadınlarla özdeşleştirilen özel alan sık sık, kamusal alanla özdeşleştirilen erkekler tarafından müdahaleye uğrar. Sophia'nın sokağa çıkışlarının Mr. Critchlow tarafından kontrol edilişi ve yatalak olan Mr. Baines'in odasının ev içerisinde merkezi konuma alınması ve dışarıdan gelen erkek ziyaretçilerin kabul edildiği yer olmasıyla kamusal alan evin sınırlarına dâhil olur. Rachel'in ev dışındaki hayatının babasının vekilleri olarak hareket eden halaları tarafından sıkı kontrol altında tutulması, Peter Walsh'ın Clarissa Dalloway'in özel odasına girerek partiye hazırlanma sürecini kesmesi, Mr. Ramsay'in çalışma odasının kamusal alanla özdeşleşen bir mekân olması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Böylelikle her iki yazarın da kamusal alanın özel alanı kontrol etmesi ve şekillendirmesi nedeniyle ve evin erkeğin sahip olduğu bir mekân olarak görülmesinden dolayı kamusal alan ve özel alanın belirgin bir şekilde ayrılamayacağı görüşünde olduğu ortaya çıkar. Bu düşünce ise Woolf'un *Kendine Ait Bir Oda*'da ortaya attığı kadınların kendilerine ait bir odaları ve gelirleri olması gerektiği görüşünün aslında kadınlara zihinsel ya da fiziksel ortam anlamında bir özgürlük sağlamayacağını ileri sürülmesini sağlar (Woolf 55). Çünkü çözüm olarak öne sürülen oda erkeklerin kontrolü altında olan bir mekânın sınırları içerisinde olacaktır. Kadınların kamusal alandaki konumu ve erkeklerle olan ilişkisine dair bir değişiklik olmaması ev hayatında da değişiklik

yaşanmamasına neden olur. Woolf'un da edebi hayatının sonlarında yazdığı *Perde Arası* adlı romanında buna benzer bir yaklaşıma sahip olduğu anlaşılır. Woolf bu romanında kadınların özgürleşebilmelerinin toplumun düşünce yapısının değişmesiyle gerçekleşebileceği görüşündedir. Bu nedenle Mrs. Giles odasında yalnızken bile rahatça düşünemez, dış dünyanın etkilerine maruz kalır. Pencereden dışarı bakarken, dışarda bulunanların kendisini görmemesi dış dünyanın kadın sorununa kayıtsız olduğu mesajını vermeye çalıştığını düşündürür. Miss La Trobe'un oyunu toplumun içinde bulunduğu durumu görüp anlaması için yazılmıştır ve ancak toplumsal bir uyanış yaşanırsa kadınlar da toplumsal sınırları aşabileceklerdir.

Buradan yola çıkılarak feminist bir yazar olarak addedilen Virginia Woolf'un, bulunduğu dönemin koşullarına göre kadın haklarını savunan bir bakış açısına sahip olsa da, Aydınlanmacı düşüncenin kadınları nesne konumuna iten ve olumsuz değerler yükleyen dikotomilerine karşı çıkmadığı, kadın yazarlar için bulunduğu liberal çözümlerle bu ayrımların devamını sağlayan bir düşünce geliştirdiği görülür. Susan J. Hekman'ın *Toplumsal Cinsiyet ve Bilgi: Postmodern Bir Feminizmin Öğeleri*'nde belirttiği gibi, modernizm epistemolojisi (eril epistemoloji) parçalar toplamı değil, bir bütündür; dolayısıyla modernizmin öğelerinden bazıları dışarıda bırakılırken bazılarında sahip çıkılmaz (Hekman 20). Woolf'un yapmış olduğu da modernizmin ortaya çıkardığı liberal görüşe ve kadınları erkeklere göre aşağıda konumlandıran Aydınlanmacı dikotomilere sahip çıkarken, kadın haklarını savunmaya çalışmaktır. *Üç Gine*'de "Dışlanmışlar Topluluğu" (The Outsiders Society) olarak adlandırdığı (Woolf 150), kadınların kendi özgürlük, eşitlik ve barış yöntemleriyle kendi sınıfları içerisinde olabileceği bir toplum oluşturması gerektiğine dair önerisi de, cinsiyetçi bakış açısını reddetmektense erkek özne yerine kadın özneyi geçirme isteği nedeniyle bu çelişkiyi yansıtır. Modernizmle ittifak kurma arayışında olmasa da, bu çaba eril düşüncenin belirlediği düşünsel sınırlar içerisinde kadınları yeniden tanımlamaya çalışmaktır. Bu nedenle Woolf'un kadınların kendilerine ait bir dil geliştirmeleri ve kendilerine ait bir oda ve gelire sahip olmaları gerektiğine yönelik görüşleri eril söylemin sınırlarını aşmamıştır.

Woolf'un kadınları tekrar özel alana yönlendiren düşünceleri ilk mekânsal deneyimlerin bireyin mekân algısını şekillendirdiğini öne süren fenomenolojik yaklaşımı gündeme getirir. Mekân kavramına fenomenolojik ve toplumsal bakış açılarını birleştirerek yaklaşımlarının her iki yazarın başka bir ortak noktası olduğu ortaya çıkar. Karakterlerin mekânsal anlayışlarının ilk etkileşime girdikleri

mekân tarafından biçimlendirildiği ve daha sonra yaşanan mekânların bu ilk deneyim doğrultusunda algılandığı görüşü söz konusudur. Sophia'nın Paris'te işlettiği pansiyonu Baines ailesinin ev kurallarına göre yönetmesi, Bursley'de yaşayan kadınların evle sınırlı hayatlarına benzer bir şekilde Paris'te olmasına ve hesap verecek kimse olmamasına rağmen pansiyonun sınırları içerisinde yaşamaya devam etmesi ilk mekân deneyiminin etkisini gösterir. Woolf ise *Dışa Yolculuk* ve *Deniz Feneri*'nde mekânın doğası ve insanın bir mekân içerisinde var oluşu üzerine düşünür. *Dışa Yolculuk*'ta kullanılan imgeler aracılığıyla mekânın ve mekân içindeki nesnelerin kendiliğinden var olsalar da ancak bir bireyin algılaması sonucu varlıklarının anlam kazandığı üzerine düşünüldüğü görülür. *Deniz Feneri*'nde ise James'in deniz feneri hakkındaki görüşlerinin kıyaslanması ve bir nesnenin farklı bakış açılarına göre farklı tanımlamalara sahip olduğu görüşünün vurgulandığı anlaşılır. Ancak mekânın doğasına yönelik sorgulamaları karakterlerin sosyal yaşantıları sonucu edindikleri mekânsal deneyimlerden de etkilenir. Heidegger'in öne sürdüğü gibi kişinin "varlığı" bir mekân aracılığıyla inşa edilse de, ilerleyen zamanlardaki mekânsal deneyimler toplumsal süreçler tarafından biçimlendirilir (aktaran Jeff Malpas 25). Farklı karakterlerin farklı mekânsal deneyimlere sahip olması, ya da bir karakterin farklı bir mekânda bulunmasıyla bakış açısında değişikliklerin yaşanması toplumsal süreçlerin sonucudur. Fakat kadın karakterler söz konusu olduğunda bu değişimin oldukça sınırlı olduğu görülür. Çünkü kadın karakterlerin benliğinin inşa edilmesini sağlayan ilk mekân deneyimleri ilerleyen yaşlardaki deneyimlerinden pek farklı olmaz. Özel alanda başlayan yaşantı bu alanın sınırları çok az aşarak devam eder. Toplumsal yapı kadınların mekânsal pratiklerinin sabit kalmasını temin eder. Örneğin Woolf'un eserlerindeki kadın karakterler mekânsal hareketliliğe sahip olsalar da toplum kadına ait olduğu mekânla ilgili telkinlerde bulunmaya devam eder. Zira kadın karakterlerin kamusal alan içerisinde daha özgür hareket ediyor olmaları onların mekânsal anlamda dışlandığı gerçeğini saklayamaz. Bu çıkarımlar Woolf ve Bennett'in sosyal oluşturmacı ve fenomenolojik bakış açılarını birleştiren bir mekân anlayışını eserlerine yansıtmış olduklarını gösterir.

Biçim ve içerik ilişkisi bağlamında mekân aracılığıyla geliştirilen anlatım yöntemleri açısından bakıldığında ise Woolf'un eserlerinde öz-düşünümsel, eşzamanlılığa odaklanan, zamanın arka planda bırakılmadan mekâna yapılan vurguyu arttırma işlevi yüklendiği anlatıların kullanıldığı ve anlatıların dikey düzleminde ideolojik unsurların mekân aracılığıyla aktarılmasıyla mekânsallığın öne çıkarıldığı görülür. Bennett'in eserlerinde ise artzamanlılığın etkili anlatım

yöntemi olması mekânsal anlatının romanlarda ön planda olmadığı izlenimini yaratır. Ancak Bennett'in eserlerinde olayların Five Towns bölgesi sınırlarında, kısıtlı bir mekânda geçmesiyle; Five Towns dışında bir mekân ele alındığıdaysa, Londra, Paris ve Brighton gibi, anlatının küçük bir fiziksel mekânla sınırlandırılmasıyla zamanın mekânsal yapıyı öne çıkarma işlevi olduğu anlaşılır.

Bennett'in eserlerinde kapalı bir toplumsal yapıya sahip mekânın özelliğiyle uyum içerisinde olarak, karakterlerin mekânsal hareketliliği azdır. Karakterlerin fiziksel ve zihinsel anlamda sınırlandırılmış yaşamlarını yansıtabilmek için mekânsal bir kısıtlama da mevcuttur. Bu durum anlatının da farklı mekânlar üzerinden ve eşzamanlılık esas alınarak ilerlemesine engel olur. Fakat anlatının mekânlara odaklanılarak sıralanmasıyla birlikte zamanın yavaşlatılmasıyla ve olayların farklı bakış açıları aracılığıyla yansıtılmasıyla mekânın öne çıkarıldığı görülür. Woolf'un eserlerinde ise kalabalık kent hayatının yaratmış olduğu ortam sayesinde karakterlerin farklı mekânlarda bulunabilmesiyle anlatının da aynı anda farklı mekânlara odaklanması sağlanır. Zira çoklu bakış açısına odaklanan anlatı karakterlerin ortak mekânları kullanmasıyla harekete geçirilir. Kronolojik bir sıralama tercih edilmeyerek, tünel açma süreci yönteminden faydalanılır ve zamanı simgeleyen öğeler kullanılıp, farklı bakış açılarına başvuruyla anlatı mekânlara bağlı yönlendirilir. Bu bakımdan mekânsal anlatım yöntemi açısından iki yazarın ortak yöntemlere başvurduğu görülür. Fakat Bennett'in mekânı genelden özele doğru daraltılan bir bakış açısıyla ve topografik ve fiziksel özelliklerle detaylandırarak anlatma eğilimi Woolf'a göre daha fazladır. *In medias res* (olayların ortasından başlayan) başlangıçlarla anlatıya giren Woolf ise fiziksel mekân tasvirlerine başvurmadan ziyade mekânın fiziksel özelliklerini anlatının akışı içerisinde aktarır. Bennett'in eserlerinde mekânın toplumsal yapıyı gözlemlenebilir bir biçimde etkileyişi kapitalizmin mekân üzerindeki etkisinden kaynaklanır. Woolf'un eserlerinde ise mekân artık sembolik şiddet aracı ve kontrol mekanizmasına dönüşmüştür. Yazarlar arasında metnin yatay düzleminde mekân kullanımını açısından farklılıklar olsa da, dikey düzlemde modernite eleştirisi, birey – toplum ilişkisi, toplumsal cinsiyet ve mekân etkileşimi bağlamlarında mekâna ortak bir işlev kazandırılmıştır.

Böylelikle mekânın kurumsal ilişkileri şekillendiren ve bireyler arası etkileşimde belirleyici olan toplumsal bir ürün olarak ele alındığı ve kentsel yaşamın yarattığı kimlik problemlerinin mekânlarla kurulan etkileşim yoluyla yansıtıldığı, mekân değişikliklerinin ise bu karmaşadan kurtulmak için bir kaçış olarak

görüldüğü anlaşılmıştır. Kadınların mekânsal aidiyetleri sorgulanmış, buradan ise daha geniş bir yelpazeye geçilerek mekânsal düzenlemeler ve toplumsal yapı arasındaki rabita ortaya koyulmuştur. Mekânın anlatım yöntemi olarak işlev kazandırıldığı metinlerde gerçek mekânın toplumsal ve kurumsal yapısı ile bireylerin mekân algısının kurgusal mekândaki toplumsal yapıya ve bireylerin mekân algısına etki ettiği görülmüştür. Yazarların mekân algısını süregiden bir değişime uğratan moderniteye dair tutumlarının da çelişkili olduğu açığa çıkmıştır. Modernite, mekânların yerel unsurlarını zayıflatıp, mekânları ulusal ve uluslararası dış etmenlerin etkisine karşı savunmasız kıldığı ve yerel unsurların kendini yeniden üretmekte zorlanarak itibar kaybetmelerine neden olduğu için eleştirilirken, modernite sürecinin belirginleştirdiği kadın – erkek dikotomilerine karşı aynı tutuma sahip olunmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle Virginia Woolf ve Arnold Bennett bir yandan modernite sonucu ortaya çıkan gelişmeleri olumsuzlar da, öte yandan mekânı moderniteyi eleştirmek için kullanarak anti-modern bir tavır benimseyerek çelişkili bir duruş sergilemişlerdir.

KAYNAKÇA

Bauman, Zygmunt. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press, 2006.

Bennett, Arnold. *Anna of the five Towns*. West Valley City: Waking Lion Press, 2006.

---. *Hilda Lessways*. Middlesex: Penguin Books, 1976.

---. *The Old Wives' Tale*. London: Penguin Classics, 2007.

Berman, Marshall. *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor: Modernite Deneyimi*. Çev. Ü. Altuğ ve B. Peker. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

Bourdieu, Pierre. *Dünyanın Sefaleti*. Çev. Baran Öztürk ve diğerleri. Ankara: Heretik Yayıncılık, 2015.

Doyle, Laura ve Laura Winkiel. "Introduction: The Global Horizons of Modernism." *Geomodernisms: Race, Modernism, Modernity*. Ed. Laura Doyle ve Laura Winkiel. Bloomington: Indiana University Press, 2005. 1-14.

Foucault, Michel. "Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias." *Rethinking Architecture: A Reader in Cultural Theory*. Ed. Neil Leach. New York: Routledge, 1997. 330-336.

Gasset, Jose Ortega y. "The Doctrine of Point of View." *The Modern Theme*. Çev. James Cleugh. London: C.W. Daniel Company, 1931. 90-96.

- Giddens, Anthony. *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*. Çev. Ümit Tatlıcan. İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- . *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press, 1990. .
- Goffman, Erving. *Kamusal Alanda İlişkiler: Toplu Yaşamın Mikro İncelemeleri*. Çev. M. Fatih Karakaya. Ankara: Heretik Yayınları, 2017.
- Harvey, David. *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Oxford: Blackwell Publishers, 1996.
- Hekman, Susan J. *Toplumsal Cinsiyet ve Bilgi: Postmodern Bir Feminizm Öğeleri*. Çev. Bekir Balkız ve Ümit Tatlıcan. İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- Kern, Stephen. *Zaman ve Uzam Kültürü (1880 -1918)*. Çev. Ali Selman. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Lefebvre, Henri. *Mekânın Üretimi*. Çev. Işık Ergüden. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014.
- Malpas, Jeff. *Place and Experience: A Philosophical Topography*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Massey, Doreen. *For Space*. London: Sage Publications, 2005.
- . *Space, Place and Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001.
- Rifkin, Jeremy. *The European Dream: How Europe's Vision of the Future is Quietly Eclipsing the American Dream*. Cambridge: Polity Press, 2004.
- Warf, Barney. *Time – Space Compression: Historical Geographies*. New York: Routledge, 2008.
- Woolf, Virginia. *Dalgalar*. Çev. İlknur Özdemir. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2016.
- . *Deniz Feneri*. Çev. Naciye Akseki Öncül. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- . *Dışa Yolculuk*. Çev. Zeynep Mercan. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- . *Gece ve Gündüz*. Çev. Oya Dalgıç. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009
- . *Kendine Ait Bir Oda*. Çev. İlknur Özdemir. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2016.
- . *Mrs. Dalloway*. Çev. Tomris Uyar. İstanbul: İletişim Yayınları, 1989.
- . *Orlando*. Çev. Seniha Akar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994.
- . "The Narrow Bridge of Art." *Granite and Rainbow: Essays by Virginia Woolf*. Ed. Leonard Woolf. New York: Harcourth, Brace and Company, 1958. 11-24.

---. *Üç Gine*. Çev. İlknur Güzel. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2015.